

Viața literară. Delimitări conceptuale

Ion PLĂMĂDEALĂ

Doctor habilitat în filologie, conferențiar cercetător

E-mail: ion.plamadeala@sti.usm.md

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3403-4017>

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM (Chișinău)

Literary Life. Conceptual Delimitations

Abstract

The article aims to delineate the most important meanings and referents of the concept of literary life, from a sociological, functional-historical and systematic perspective, in the context of the evolution of the idea of literature from the anhistorical formalism of New Criticism to the pragmatics of sociosemiotics, whose contributions have been used to support the thesis that the system of literature and literary life function as a dynamic succession of mediations.

Keywords: Literary Life, The Market of Symbolic Goods, Ideologeme, Russian Formalism, Sociosemiotics, Mediations.

Rezumat

Articolul își propune să delimiteze cele mai importante sensuri și referenți ale conceptului viața literară, dintr-o perspectivă deopotrivă sociologică, funcțional-istorică și sistematică, în contextul evoluției ideii de literatură de la formalismul anistoric al Noului criticism la pragmatica sociosemioticii, ale cărei contribuții au fost valorificate pentru a susține teza că sistemul literaturii și viața literară funcționează ca succesiune dinamică de medieri.

Cuvinte-cheie: viața literară, piața bunurilor simbolice, ideologem, formalismul rus, sociosemiotică, mediere.

Abordând acest concept de mare generalitate, ale cărui volum și extensiune semantică urmează să le conturăm, ne vom muta atenția de la nivelul personal (nominalist) al operei și scriitorului la cel istorico-social al literaturii și scriitorilor, la care se realizează categoria cititorilor sau a publicului. Astfel, „viața literară” se referă deopotrivă la aspectul socioinstituțional și cel cultural-istoric al literaturii văzute în dinamica sa procesuală tripartită: autor – operă – public. Alături de aceste componente inalienabile ori „clasice” ale comunicării literare, termenul de viață literară acoperă în fapt întregul conglomerat de elemente și fenomene

instituționalizate care legitimează și ordonează circuitul productiv și funcționarea operelor în comunitățile umane. Ele sunt fie de ordin *ideologic*: doctrinele literare, critica și știința literară, fie de ordin *organizatoric*: publicațiile, editurile, tipografiile, librăriile, bibliotecile etc. (Herseni, 1973, p. 105). În particular, sub ultimul aspect se vorbește despre literatură ca instituție, pe picior de egalitate cu alte organisme sociale, deci participând la un anumit model economic și politic.

În această situație, interesul cercetării se orientează nu atât spre logica intrinsecă a constituirii discursului, preocupată de o prezumtivă „natură” interiorizată a textului, în dubla sa ipostază de obiect material și simbol, cât mai ales spre *modul de întrebuințare* a cărții. Deși în funcție incontestabilă de esența ideologico-simbolică a textului literar, ca act primordial de reprezentare, întrebuințarea nu este mai puțin dependentă de anumite practici colective instituționalizate, *id est* de cultură. Cu precizarea că ultima nu mai este interpretată exclusiv ca spațiu privilegiat de acțiune a arbitrarului semiotic ce recunoaște producției de bunuri simbolice capacitatea de instituire absolută, adică arbitrară, a sensului. Dimpotrivă, funcționând în continuare ca *situs*-ul de excepție al constituirii libere de sens și semnificație, universul cultural se prezintă în același timp ca o „piață a bunurilor simbolice”, deci o semnificare în limitele observabile ale obiectului și obiectivizării (Bourdieu, 1986).

Pentru a ilustra cu o pregnanță sporită oscilațiile dialectice ale demersului între limitele epistemologice subiect – obiect și, în paralel, materialismul simbolic al textului (cartea ca obiect și semn), o anumită sociologie a culturii operează cu metafora, de fapt un topos modificat al teatralității lumii, *scenă a literaturii*. Bunăoară, conform lui M.D. Gheorghiu (Gheorghiu, 1987), simbolul teatrului este perfect adaptabil, prin topografia sa constitutivă, realității numite „viața literară”. Astfel, opoziția fundamentală care asigură funcționalitatea spațiului teatral, interior/exterior, este valabilă și relevantă teoretic atât cu privire la opera individuală, a cărei alcătuire internă ascultă de alte legități decât cele acționând în afara ei, cât și cu privire la ontologia întregii literaturi într-un moment istoric concret. Literatura manifestă, ca și restul creațiilor cultural-spirituale, o „ordine interioară” specifică, diferită de ambientul cultural și socioeconomic cu care interacționează.

O subdiviziune integrantă a teatrului delimitează spațiul colateral, auxiliar față de cel principal, în care se consumă fazele pregătitoare ale spectacolului deopotrivă pentru actori și spectatori. În perimetrul acestui plan secund se situează, pe de o parte, infrastructura instituției: birourile administrației, cabinele, atelierele, iar, pe de alta, serviciile oferite publicului: garderoba, foaietul, bufetul, toate având un rol semnificativ în crearea atmosferei propice receptării.

În teatrul literaturii pozițiile se extrapolează în totalitate, rezumându-se la un șir de verigi instituționalizate în circulația bunurilor literare deja amintite:

critica și ideologia literară, afectând substanțial mecanismele generative, dar și pe cele de asimilare a textelor: editurile, tipografiile, librăriile, saloanele, cluburile, corporațiile, deci un corp social organizat prin instituții particulare ce asigură viabilitatea „Republicii literelor”.

Calchiată pe aceeași analogie cu ordinea spectacolului este prezentarea (pe care aici doar o sugerăm) raporturilor simbolice de putere și dominație intelectuală între protagoniștii producerii (scriitorii), reproducerii și întrebuițării (publicul) și schimbului (agenții economici) de forme literare. Astfel, funcționalitatea și dinamismul vieții literare sunt bazate prioritar pe o structură de ierarhii interne, ineluctabil inegale și complementare, între actori și public. Pentru a-și realiza forța estetică performativă, tradusă în termenii aristotelici de *aisthesis* și *catharsis* (Jauss, 1983, p. 125-133), literatura uzează de un contract social sui-generis instituit între partenerii jocului literaturii. Bazat pe niște convenții socialmente constituite, internalizate de fiecare lector prin intermediul unui întreg sistem de educație literară (școala, în primul rând), acest circuit sociocomunicativ implică pentru partea publicului *un acord de complicitate* în legitimarea discursului ficțional, depragmativizat, perceptibil printr-un set de convenții culturale. Pentru a intra în ficțiune, cititorul încheie un pact ficțional cu autorul consimțind să accepte aserțiunile literaturii ca fiind adevăruri ce nu pot fi puse la îndoială, să se implice în lumea reprezentată identificându-se cu personajele sau cu eul liric și trăirile acestora. Altfel spus, se formează o anumită adeziune la realitatea actelor de ficțiune, formulată în expresia celebră a lui S.T. Coleridge: „suspendarea voluntară a incredulității” (*apud* Fontaine, 1993, p. 60). Cititorul subscrie la această stipulație explicită privind autoritatea naratorului de a crea o lume posibilă fără denotație literală acceptând să fie purtat pe valurile „iluziei”. Atitudinea este valabilă, în realitate, pentru toți protagoniștii „scenei literaturii”: „Spre a produce un text literar ori spre a-l recepta, atât autorul cât și receptorul își scindează personalitatea, asumându-și „roluri” fictive, a căror trăsătură principală e că n-au nimic comun cu existența diurnă, că se definesc prin normele liber consimțite ale participării la o activitate imaginară” (Cornea, 1988, p. 53).

Oricum, regulile politicului se reifică parțial în „jocul” literaturii, unde prezența „dominaților”, a spectatorului sedus benevol de imageria textului ficțional este implicită și secundară. Investirea lectorului, în teoriile recente ale receptării, cu atribute excepționale în performarea sensului nu anulează limitele sociale, instituționale ale literaturii. Rămâne imutabil însuși coraportul originar, înscris în codul genetic al artei moderne, dintre scena și sala literaturii [*dedans/dehors*-ul lui J. Derrida (1967, p. 63-68; 433-444)]. Există un discurs (text) prim, coercitiv și fictiv/ „iluzionist”, vehiculând în anumite perioade un *ideologem* (M. Bahtin – J. Kristeva) predominant, un model artistic al realității

cu ajutorul unei serii de artificii retorice și adjuvanți poetici și, de cealaltă parte, discursul derivat al lecturii, care oscilează între a descifra un sens logocentric și o muncă activă a scriiturii. Raportul se regăsește deopotrivă în literatura modernă și cea postmodernă, sustrase programatic obiectivelor persuasiunii retorice, mizând pe aleatoriul semnificant, pe ireductibilitatea semnificațiilor textuale, refuzând deopotrivă pretenția biblică a sensului total ce întruchipează unitatea substanțială dintre lucru și nume și comprehensiunea hermeneutică obiectivă a subiecților situați într-un orizont comun al cunoașterii, în modurile descrise de un W. Dilthey sau H.-G. Gadamer.

Dincolo de conotațiile sociopolitice pe care le imprimă vieții literare, acordul de credință semnalat, un veritabil contract social, scoate în evidență *istoricitatea*, dar și *obiectivitatea* reală a literaturii. Dacă agenții situației de comunicare literară renunță să definească literatura exclusiv în baza unor proprietăți semantico-sintactice, apelând în acest scop la niște categorii pragmatice, atunci realitatea acesteia nu mai este reductibilă la textul scriptic, scos din situația de comunicare. Ca urmare, o perspectivă funcțională și socioistorică se impune în metadiscursul literar actual ducând la revendicarea istoricității „faptului literar“, în siajul concepției lui Iuri Tînianov, un strălucit teoretician al Școlii formale ruse. Invocarea lui Tînianov în acest context nu este întâmplătoare, căci prin studiile sale formalismul, după 1925, s-a convertit în funcționalism. Totodată, el are meritul de a fi preconizat primul sistematicitatea atât a operei unice, cât și a întregii literaturi, precum și a evoluției acesteia. Concluzia sa a fost că „studiul evoluției literare nu e posibil decât dacă o privim ca pe o serie, un sistem pus în corelație cu alte sisteme sau serii și condiționat de acestea. Cercetarea trebuie să meargă de la funcția constructivă la funcția literară, de la funcția literară la funcția verbală” (Tînianov, 1983, p. 601).

Interpretările formaliştilor ruși pe marginea funcțiilor „faptului literar“, interpretări validate în practica și hermeneutica ultimelor decenii, au adevărat supoziția mai veche despre variabilitatea și relativitatea conceptului însuși de literatură, evidențiate și de romantici, bunăoară, de Fr. Schlegel: „Poezia este ceea ce a fost numit ca atare într-un anumit timp și loc” (Schlegel, 1983, p. 316). Întreaga infrastructură conceptuală a literaturii este deci convențională și tranzitorie, un fenomen prin excelență istoric, produsul ideologic al instituției literare ancorate într-un *hic et nunc* social și istoric.

Prin urmare, „viața literară” ar delimita aproape integral obiectul de cunoaștere al istoriei literare, identificându-se, la limită, cu literatura în întregime. Vizând această dilatare semantică a conceptului discutat, desemnând tot ce se referă la „litere” și la publicul literar, A. Marino a trebuit să conchidă că, „dintre toate definițiile literaturii, este poate cea mai polisemică” (Marino, 1987, p. 321).

Pentru a o sonda și teoretiza în cele mai multe manifestări ale sale, se impune un efort multidisciplinar, recursul la diverse metode, între care cea semiotică și sociologică ar fi fundamentale.

Istoricul intenționat să-și creeze o viziune panoramică asupra vieții literare dintr-o perioadă concretă, folosindu-se pentru aceasta de algoritmul sociologic, se ciocnește de dificultatea gnoseologică a nomologizării într-un domeniu exclusiv al empiricului, care este procesul viu al literaturii. Însemnele viului și organicului caracterizează o literatură în procesul facerii și evoluției sale atâta timp cât o interpretăm în calitate de întreg sistematic. Structura literaturii în dezvoltare este marcată de un complex de tropisme statice, care asigură identitatea și coerența funcțională a sistemului, și dinamice, susceptibile să modifice ordinea existentă a acestuia. Pentru I. Tînianov, care printre primii a fixat termenii problemei, statismul ori „sincronismul” sistemului literar este o teză falacioasă, în realitate fiind vorba de o disproporție funcțională a elementelor, de un dinamism și o luptă a opozițiilor, care motivează tratarea literaturii ca o „construcție lingvistică dinamică” (Tînianov, 1983, p. 607). Între frontierele marginale, mereu fluctuante, ale structurii instituției literare și „centrul” acestuia se înregistrează un circuit de tensiuni și tendințe contrare, care generează periodic reamplasări și mutații ierarhice: „În perioada de dezagregare a unei specii, aceasta trece din centru la periferie, iar în locul ei apare în centru un fenomen nou dintre mărunțișurile literare, venit din subsolurile și curțile ei de serviciu” (*ibidem*, p. 604). Constatarea e valabilă pentru întreg conținutul evoluției literare, atât la nivel de genuri, cât și la cel de opere – totalități dinamice de unitate în diversitate, cu anumite grupuri de constante predominante și altele colaterale în interiorul structurii. Rolul primelor este decisiv pentru modul și timpul integrării unei anumite opere în seria literară și pentru dobândirea funcției sale în cadrul acesteia.

După formalismul rus și Școala structurală pragheză s-a înțeles că **literatura formează un sistem**, că opera se situează ca atare în raporturi de intertextualitate față de alte opere și că acest sistem este unul tensional, deci că locul operei e mutabil în sincronie și diacronie sub presiunea seriilor intra- și extraliterare. În contrast cu viziunea romantică și postulatele *New Criticism*-ului, accedem astfel la perceperea literaturii și a comunicării literare ca model de structurări dinamice, de integrare a sistemului literar în contextul socioistoric și a textului în intertext, ca un proces de producere, receptare și interpretare literară, în care se produce dialogul dintre autor și cititor. Numai în limitele acestui ansamblu complex de procese de comunicare se realizează efectiv potențialul semnificant și comunicativ al textului literar. Și aceasta cu atât mai mult cu cât complexitatea și originalitatea sa artistică este mai mare, permițându-i, în curgerea timpului, noi înscriseri valorice în ansamblul dinamic (Corti, 1981, p. 23). Cert este că fiecare

text inedit atentează la soliditatea și coerența sistemului literar, declanșându-i o „criză“, o entropie cu repercursiuni la toate nivelurile sale, sincronice și diacronice, de structurare. În noua paradigmă sociostorică și pragmatică, sarcina cercetării literare nu se mai limitează la interpretarea operelor individuale după strategiile *close reading*, ci include și studiul activității interpretative înseși în contextul istoric concret al vieții literare, analizând deopotrivă condițiile socioeconomice ale producerii, ambientul ideologic, răspunsul cititorului, efectele discursului ficțional, convențiile și operațiile discursive, semiotice care fac posibile aceste răspunsuri și efecte circumscrise de conceptul „competenței literare”. Prin examinarea analitică a acestor factori, critica își însușește un cadru conceptual prin care depășește stadiul inițial al inducției naive și se apropie de idealul poeziei sistematice preconizat de Northrop Frye: „O formă de critică intermediară, o teorie a literaturii coerentă și cuprinzătoare, cu o organizare logică și științifică”; „caracter sistematic și progresiv integrând rezultatele într-o structură unitară de cunoștințe” (Frye, 1972, p. 12).

Dacă acceptăm că sistemul literar nu se reduce la universul textelor, ci îi include pe producătorii acestora, categoriile de lectori și alți numeroși factori constitutivi ai vieții literare care contribuie la generarea și interpretarea sensurilor și efectelor într-o dinamică istorică, ajungem deci să înțelegem literatura ca **sistem sociosemiotic**. Anume prin abdicarea de la textul imanent, în sensul fuziunii sale într-un ansamblu supraordonat, semioza lui Ch.S. Peirce devine o mișcare nelimitată, sub formă circulară. Lucrul se explică dacă ne raportăm la structura ternară a semnului preconizată de Peirce și la rolul primordial pe care îl deține în semioză interpretantul. Principiul lui Peirce este că sensul semnului este un alt semn prin care el devine accesibil. Ca să fie validat în conștiința interpretului, semnul necesită un interpretant, al cărui rol e îndeplinit de alte semne care îi traduc semnificația. Important ar fi în acest proces semiotic că interpretantul-semn este pasibil de o traducere-interpretare în altă gândire-semn și așa mai departe *ad infinitum*¹. Avem astfel, pe de o parte, un semn căruia îi corespunde mai mulți interpretanți și, pe de alta, o succesivitate de interpretanți $i_1, i_2, i_3, \dots, i_n$, ce pornește de la un i' . Modelul

¹ Este ceea ce U. Eco a studiat ca „derivă” interpretativă, în continuarea lui Ch.S. Peirce și J. Derrida, cu a sa deconstrucție înțeleasă ca semioză infinită. După un sondaj de profunzime în litera și spațiul textului peircean, Eco amendează serios poziția deconstructivistă, statuată de Derrida pe semiotica lui Peirce. Concluzia lui Eco este că, deși semnificațiile unui mesaj sunt potențial nelimitate în lanțul semiotic, totuși în anumite momente o interpretare este mai veridică decât alta, în limitele contextului discursului dat. Criteriile veridicității și ale adecvării unei interpretări sunt asigurate de un acord intersubiectiv, de un consens al comunității. Contrar lui Derrida, semnificatul transcendent al textului este deci posibil, dar nu ca punct de pornire, ci „ca scop posibil și tranzitoriu al oricărui proces” hermeneutic (Eco, 1996, p. 386).

se verifică exemplar pe terenul sistemului literar, în care literatura este un text-semn interpretant (I_1) al textului-semn lume. Ulterior, textul literar are ca interpretant (I_2) textul-lectură. O metacritică se suprapune la un nivel superior ca I_3 , o altă meta-metacritică ca I_4 ș.a.m.d. (Ionescu, 1996, p. 27).

În concluzie, atât sistemul literaturii, cât și ordinea subiacentă a vieții literare funcționează ca o succesiune dinamică de *medieri*.

În vederea unei eventuale explorări profunde și multilaterale, deopotrivă diacronică și istoric-contextuală, a vieții literare, propunem o schiță de cartografiere conceptuală a termenului.

0. Generalități despre conceptul „viața literară”, extensiunea și conținutul aproximativ al termenului, caracterul lui social-istoric, instituțional, ca piață a bunurilor simbolice (P. Bourdieu). Obiect al istoriei și sociologiei literare: o delimitare sociologică primară a configurației conceptului, „viața literară” ca teatru și spectacol (scena literaturii), regulile „jocului literar”, sistemicitatea operei, a literaturii și a evoluției literare (I. Tînianov), dinamismul vieții literare, elemente statice și dinamice ale procesului literar, viața literară ca sistem tensional. Abordarea semiologică a noțiunii, ca spațiu de producere și comunicare a sensurilor literar-artistice; viața literară ca „mediere”.

1. Secționarea transversală. Viața literară ca domeniu al comunicării specifice, termenii procesului comunicativ: autor – text – receptor văzuți în ordine sociologică, ca mulțimi, grupuri, precum și importanța în acest cadru a elementului individual: talent, originalitate, geniu etc.

1.1. Viața literară ca totalitate a scriitorilor, a „meseriașilor” de literatură, aspectul cantitativ, organizarea în sindicate, uniuni de creație, coexistența a scriitorilor „mari” și „mici”, „vechi” și „moderni”, naționali și străini, statutul și condițiile sociale, factorii ereditari, profesionalizare, fenomenul generațiilor literare; cele trei generații de bază.

2. Al doilea factor al vieții literare – literatura ca univers totalizant al operelor singulare, incizia verticală: structura stratificată a literaturii într-o anumită perioadă istorică și un anumit spațiu geografic: literatura orală, scrisă, sacră, profană, superioară, inferioară/de masă etc., în funcție de epoci, gusturi istorice, apartenență socială și de clasă; tendința actuală spre uniformizare și nivelare, spre disoluția genurilor, în direcția unei crescânde democratizări și „masificări” artistice, ștergerea hotarelor tradiționale dintre literatura elitistă și cea de masă (postmodernismul), „bătălia canonică”.

2.1. Viața literară – mediu literar, apropieri și interferențe, sfera mai restrânsă și „specifistă” a ultimei noțiuni, desemnând atmosfera nemijlocită, „amniotică” în care trăiește și creează scriitorul, o prismă prin care se refractă ceilalți factori ai vieții literare. Tradițiile literare, dialectica tradiție – inovație și rolul pe care îl joacă în aceasta individualitatea scriitoricească, influențele

literare în abordarea sociologică și estetică, literatura națională originală și cea tradusă – o componentă activă a mediului literar. Mișcări, școli, curente literare ca fenomene ce caracterizează scala evoluției literare: de la mișcări cvazistatice operând schimbări imperceptibile de suprafață până la acțiuni de anvergură care modifică substanțial tiparele literare preexistente, instaurând noi paradigme literare; cele șase categorii de scriitori după E. Pound: de la inventatori până la generatori de mode. Procesul literar ca *summum* al componentelor mediului literar. O schemă grafică elementară a procesului literar.

3. Publicul literar ca ultim element al vieții literare, complementar și consubstanțial producerii de opere; scriitorul „crează” cititorul și invers. Diferențieri în interiorul categoriei: o masă consumistă și cei care își expun opiniile în spațiul public. Generațiile cititorilor și cele ale scriitorilor, tipuri de raporturi, deosebiri după preferințe literar-artistice, criterii de vârstă și sex („literatura feminină/feministă”, „literatura pentru copii/adulți” etc.); critica literară ca formă specializată de lectură și, concomitent, ca generator de ideologie literară, de curente și programe estetice. Erijarea criticilor în consilieri ai scriitorilor, intervențiile lor în procesul de creație. Istoria criticii ca istorie a opiniilor și gusturilor artistice, interdependența dintre teoria și practica literară. Interacțiunea dintre literatură și celelalte arte – un factor stabil al vieții literare. Diverse forme și modalități de consum literar, cu atribute instituționalizate: salonul ca „fapt literar”, cenaclurile, cercurile literare, cluburi, cafenele, redacții etc., psihologia relațiilor interpersonale ale scriitorilor în mediul literar, cu exemple din istoria literaturii române: Maiorescu – Eminescu, Macedonski – Eminescu; D. Anghel – Șt. O. Iosif etc. Succesul literar și cauzele multiple ce-l determină; fenomenul „modei literare”.

4. Aspecte instituționale suplimentare referitoare la viața literară. Diviziunea socială și de producție în cadrul acesteia. Literatura ca profesie, studiată în categoriile de venit, rentabilitate, proprietate privată, industria literaturii, „fabrica literară” (Ortega y Gasset), „piața bunurilor simbolice” (P. Bourdieu); caracterul colectiv al „producerii literare” (P. Macherey); literatura de consum, valoarea literară – valoarea economică, rolul reclamei și publicității, librăriile și revistele de literatură. Bibliotecile și funcția lor în procesul consumului, conservării și transmiterii de carte.

4.1. Factorii puterii politice în desfășurarea vieții literare, fenomenul cenzurii ideologice în regimurile totalitare, istoria recentă a țărilor din sud-estul Europei, bunăoară, literatura basarabeană și cea română: o literatură oportunistă, evazionistă, subversivă etc. (I. Simuț), literatura „de sertar”. Un fenomen al perioadei de tranziție: cenzura economică.

5. Secționarea orizontală, externă sau geografică a vieții literare. Metodele statistice și cartografice. Dezvoltarea literaturii în strânsă legătură cu gradul de

civilizație și nivelul de progres tehnologic; literatura ca produs al procesului de urbanizare și industrializare care face posibil sistemul modern al comunicării literare. Literaturile regionale, de exemplu, în Evul Mediu: o literatură (cronică) „moldovenească”, „muntenească” etc., o literatură a orașelor – cultă, tipărită și alta rurală – preponderent orală în fazele inițiale de dezvoltare. Tendințele actuale de creolizare și omogenizare în dinamicile globalizării neoliberale – conceptul de „literatură universală” (*Weltliteratur*).

Referințe bibliografice:

- BOURDIEU, Pierre. *Economia bunurilor simbolice*. București: Editura Univers, 1986.
- CORNEA, Paul. *Introducere în teoria lecturii*. București: Editura Minerva, 1988.
- CORTI, Maria. *Principiile comunicării literare*. București: Editura Univers, 1981.
- DERRIDA, Jacques. *De la grammatologie*. Paris: Seuil, 1967.
- ECO, Umberto. *Limitele interpretării*. Constanța: Editura Pontica, 1996.
- FONTAINE, David. *La poétique: introduction à la théorie générale des formes littéraires*. Paris: Ed. Nathan, 1993.
- FRYE, Northrop. *Anatomia criticii*. București: Editura Univers, 1972.
- GHEORGHIU, M.D. *Scena literaturii. Elemente pentru o sociologie a culturii românești*. București: Minerva, 1987.
- HERSENI, Traian. *Sociologia literaturii. Câteva puncte de reper*. București: Editura Univers, 1973.
- IONESCU, Mariana Mureșanu. *Literatura, un discurs mediat*. Iași: Ed. Universității „Al.I. Cuza”, 1996.
- MARINO, Adrian. *Hermeneutica ideii de literatură*. Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1987.
- PIERCE, Ch.S. *Semnificație și acțiune*. București: Editura Humanitas, 1990.
- Schlegel = ШЛЕГЕЛЬ, Фр. *Эстетика. Философия. Критика*. Том 1. Москва: Искусство, 1983.
- TÎNIANOV, Iuri. *Despre evoluția literară. În: Ce este literatura? Școala formală rusă*. București: Ed. Univers, 1983.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.03 *Contexte socio-culturale autohtone și interconexiuni europene în creația populară și cultă din Basarabia (sec. XIX până în prezent)*, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu”.